

Eugeniusz Rydz, Iwona Jazewicz

Geografia religii w Instytucie Geografii i Studiów Regionalnych Akademii Pomorskiej w Słupsku

The geography of religion at the Słupsk geographical centre

Abstract: This study is an attempt to present the achievements of the Słupsk Geographical Centre in the field of the geography of religion. The first part of the publication deals with the state and perspectives of research together with the motives for the undertaking of the research. On the other hand, the main part of the study presents the scientific and teaching achievements of the Department of Socio-Economic Geography and Tourism in the field of the geography of religion. As part of the scientific achievements, works devoted to the worship of the Mother of God, calvaries, and the sacred space of settlement units in Pomerania were indicated. Moreover, works on the functioning of new dioceses in Pomerania were presented. The teaching achievements were also discussed, including the prepared master's and bachelor's theses. They mainly concerned monographic studies of parishes in Kashubia and presented their calvaries.

Keywords: geography of religion, Słupsk Geographical Centre, scientific achievements, teaching achievements

1. Wprowadzenie

Początki geografii słupskiej wiążą się z utworzeniem w 1969 r. Wyższej Szkoły Nauczycielskiej. Jej powołanie było uwarunkowane potrzebami reformy systemu kształcenia nauczycieli w Polsce. Do początku lat 60. XX w. kształcenie nauczycieli dla szkół podstawowych opierało się na liceach pedagogicznych, które w stosunkowo krótkim okresie nauki przygotowywały kadry pedagogiczne.

Upowszechnienie nauczania w zakresie szkoły podstawowej i stały rozwój szkolnictwa średniego spowodowały, że ten przyspieszony system kształcenia okazał się niewystarczający.

Pierwszą próbą reformy kształcenia nauczycieli było powołanie studiów nauczycielskich. Na przełomie lat 50. i 60. XX w. w byłym województwie koszalińskim uruchomiono studia nauczycielskie w Koszalinie, Kołobrzegu i Słupsku. Szkoły te jednak nie mogły stanowić trwałego elementu w przygotowaniu kadr oświatowych, stąd też w dalszym etapie powołano wyższe szkoły nauczycielskie, które dawały wykształcenie wyższe zawodowe. Aktem powołującym WSN-y było *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1969 r. w sprawie utworzenia wyższych szkół nauczycielskich w Bydgoszczy, Kielcach, Olsztynie i Słupsku*. WSN w Słupsku otrzymała strukturę wydziałową, na którą składały się trzy wydziały: Wydział Humanistyczny, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy i Wydział Pedagogiczny. W ramach Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego powołano Zakład Geografii, którego pierwszym kierownikiem był doc. dr Bernard Czerwiński.

W 1970 r. Wyższa Szkoła Nauczycielska rozpoczęła dokształcanie czynnych nauczycieli bez pełnego wykształcenia. W roku następnym na trzyletnie studia uzupełniające na kierunku geografia przyjęto po raz pierwszy absolwentów studiów nauczycielskich. Zakład Geografii w pierwszym okresie swego istnienia skoncentrowany był na działalności dydaktycznej i organizacyjnej, a działał na bazie zlikwidowanego Studium Nauczycielskiego w Kołobrzegu.

Rekrutację na pełne czteroletnie studia magisterskie przeprowadzono w roku akademickim 1973/1974, co związane było z uzyskaniem przez uczelnię pełnych praw akademickich i przekształceniem jej w Wyższą Szkołę Pedagogiczną. W Zakładzie Geografii, którego kierownikiem pozostawał do 1981 r. doc. dr Bernard Czerwiński, prowadzono jednolite studia magisterskie w systemie studiów stacjonarnych i zaocznych, najpierw w cyklu czteroletnim, a od 1981 r. w pięcioletnim.

Kolejnym ważnym etapem rozwoju struktury organizacyjnej przyszłego Instytutu Geografii było powołanie w 1986 r. Katedry Geografii. Prowadziła ona wówczas już działalność dydaktyczno-wychowawczą i badania naukowe. Kierownictwo nowo utworzonej katedry objął doc. dr hab. Andrzej Ewert. W jednostce powołano trzy zakłady: Zakład Klimatologii, Zakład Geomorfologii i Geologii Czwartorzędu oraz Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Dydaktyki (Rydz 2005).

Najważniejsze przeobrażenia organizacyjne i kadrowe nastąpiły w latach 1993–2010. W 1991 r. geografia uzyskała odrębny budynek przy ul. Partyzantów 27,

w którym znajdują się sale wykładowe, laboratoria oraz pomieszczenia dla pracowników. Dzięki staraniom kierownictwa Katedry Geografii, liczebnemu rozwojowi kadry naukowo-dydaktycznej oraz życzliwości władz uczelni uchwałą Senatu Wyższej Szkoły Pedagogicznej z dnia 26 maja 1993 r. (*Zarządzenie Rektora nr 18/93 w sprawie przekształcenia Katedry Geografii w Instytut Geografii*) przekształcono Katedrę Geografii w Instytut Geografii. Podkreślić należy, że z dniem 1 października 2010 r. decyzją Rady Instytutu zmieniono nazwę Instytutu Geografii na Instytut Geografii i Studiów Regionalnych. W wyniku dokonanych przekształceń organizacyjnych w Instytucie Geografii i Studiów Regionalnych działalność naukowo-dydaktyczną prowadzą trzy zakłady, tj. Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki, Zakład Geoekologii i Geoinformacji oraz Zakład Analizy Środowiska. W latach funkcjonowania Instytutu nastąpiły również poważne zmiany w organizacji studiów geograficznych. W miejsce pięcioletnich studiów magisterskich wprowadzono studia dwustopniowe (licencjackie i dwuletnie studia magisterskie uzupełniające) oraz dwuipółletnie studia magisterskie uzupełniające dla absolwentów innych niż geografia studiów licencjackich.

Spełniając oczekiwania osób podejmujących studia na kierunku geografia, a także uwzględniając zmieniającą się sytuację na rynku pracy i potrzeby edukacyjne oraz w celu podniesienia konkurencyjności studiów geograficznych od 1996 r. uruchomiono kształcenie na kierunku geografia w zakresie specjalności nienauczycielskich, takich jak: geografia ze specjalnością turystyka oraz geografia ze specjalnością kształtowanie i ochrona środowiska.

Równoległe ze zmianami organizacyjnymi w słupskim ośrodku geograficznym zapoczątkowano badania naukowe z zakresu geografii religii. Niniejsze opracowanie jest próbą zaprezentowania dotychczasowego dorobku naukowego i dydaktycznego w tym zakresie. Podkreślić przy tym należy, że problematyka współczesnej geografii religii była przedmiotem zainteresowań głównie pracowników Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki, którym do końca lipca 2013 r. kierował prof. dr hab. Eugeniusz Rydz.

2. Stan i perspektywy rozwoju geografii religii w ośrodku słupskim

Geografia religii jest jedną z najmłodszych subdyscyplin geograficznych, wyodrębnionych w ramach szeroko pojętej geografii kultury, antropogeografii czy tzw.

geografii humanistycznej (Jackowski 2003). Religioznawcy traktują ją zarówno „jako dyscyplinę geograficzną badającą oddziaływanie religii na środowisko geograficzne” jak też „jako dyscyplinę religioznawczą badającą wpływ czynników geograficznych na religię” (Bronk 1996).

Geografia religii ma charakter interdyscyplinarny i „ociera” się o różne specjalności z dziedziny geografii, a także o szeroko pojęte nauki humanistyczne. Bardzo wyraźnie zauważa się przy tym ścisłe relacje z macierzystą dziedziną nauki, czyli geografią. Jednym z zadań badawczych geografii religii jest bowiem analiza rozmieszczenia przestrzennego ośrodków kultu w nawiązaniu do poszczególnych elementów środowiska. Ze względu na zakres badawczy, przedmiot badań i stosowane metody badawcze najsilniejsze więzi wykazuje ona z geografią człowieka (human geography), którą przez długi czas nazywano antropogeografią. Podkreślić należy, że geografia religii musi również korzystać z badań i doświadczeń innych dziedzin nauki. Obok dyscyplin geograficznych głównym „partnerem” jest religioznawstwo. Ponadto geografia religii wykazuje intensywne powiązania z naukami historycznymi, szczególnie w części dotyczącej interpretacji dziejów ośrodków czy miast pełniących funkcje religijne oraz historii pielgrzymowania. Notuje też kontakty z socjologią, etnologią czy innymi dziedzinami nauk humanistycznych. Brak nawiązania do przeszłości – zdaniem A. Jackowskiego (1991) – w zasadzie uniemożliwia właściwą interpretację współcześnie zachodzących w przestrzeni zjawisk religijnych.

Śledząc dorobek geografii religii, można dostrzec zdecydowaną przewagę studiów religioznawczych, zwłaszcza jeżeli chodzi o próby nakreślenia podstaw teoretycznych. W propozycjach tych pomijano jednak często samą istotę geografii jako nauki, stąd nie zawsze były one akceptowane przez geografów. Sprzeciw budziły zwłaszcza próby stosowania jako synonimu geografii religii takich terminów jak „geografia religioznawcza” czy „geografia religijna”. Dopiero w ostatnim okresie obserwuje się znaczną aktywizację geografów w badaniach z zakresu geografii religii.

Współcześnie w Polsce badania w ramach szeroko rozumianej geografii religii koncentrują się głównie w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Za niekwestionowanego twórcę geografii religii w Polsce uważa się prof. dr. hab. Antoniego Jackowskiego. Był on również pierwszym kierownikiem powstałego 1 czerwca 1994 r. Zakładu Geografii Religii, który w 2010 r. został przekształcony w Zespół Geografii Religii. Do dziś jest to jedna z nielicznych placówek naukowych na świecie zajmujących się omawianą tematyką, jej pracownicy od 23 lat redagują interdyscyplinarny

periodyk „Peregrinus Cracoviensis”. O rosnącym potencjale naukowo-dydaktycznym w/w zespołu świadczy również fakt, że w jego składzie znajdują się samodzielni pracownicy o bogatym dorobku naukowym, dr hab. Izabela Sołjan oraz dr hab. Elżbieta Bilka-Wodecka.

Problematyką geografii religii zaczęły stopniowo interesować się również inne ośrodki geograficzne w Polsce, w tym pracownicy Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki Akademii Pomorskiej w Słupsku. Kontakty prof. Eugeniusza Rydza z prof. Antonim Jackowskim nawiązane w ramach odbywających się Konferencji Kierowników Jednostek Geograficznych, posiedzeń Komitetu Nauk Geograficznych PAN, a także udział pracowników ZGSEiT ze Słupska w konferencjach organizowanych przez Zakład Geografii Religii UJ stały się inspiracją do podjęcia badań naukowych w zakresie geografii religii w słupskim ośrodku geograficznym. Ogromna życzliwość pracowników Zakładu Geografii Religii UJ i wymiana doświadczeń naukowych zaowocowały przygotowaniem licznych publikacji i prac dyplomowych.

3. Dorobek naukowy i dydaktyczny ośrodka słupskiego w zakresie geografii religii

W dotychczasowym dorobku naukowym ośrodka słupskiego w zakresie geografii religii dominują studia związane z kultem maryjnym na Pomorzu. Przypomnieć wypada, że kult maryjny od zarania chrześcijaństwa w Polsce stanowił istotny składnik polskiej religijności i pobożności. Już bazylika gnieźnieńska została poświęcona Najświętszej Maryi Pannie w tajemnicy Wniebowzięcia. Początkowo kult ten przejawiał się przede wszystkim w wezwaniach maryjnych kościołów oraz licznych wizerunkach Matki Bożej, którym jednak nie przypisywano kategorii cudowności. Cześć Bożej Rodzicielki jako pierwsze na ziemiach polskich szerzyły zgromadzenia zakonne, m. in. benedyktyni, cystersi, a od połowy XIII w. również prowadzące w Polsce akcję misyjną zakony żebrzące (za: Sołjan 2002).

Ważnym wydarzeniem w dziejach narodu polskiego była fundacja w 1382 r. klasztoru Paulinów na Jasnej Górze i przekazanie zakonnikom przywiezionej z Rusi cudownej ikony Matki Bożej. W początkach XV w. coraz częściej pojawiał się rzadki dotąd kult cudownych obrazów i figur, przede wszystkim maryjnych. Wpływ na to miały z jednej strony ożywione od czasów Władysława Jagiełły kontakty z Rusią, a z drugiej wystąpienia husytyzmu czeskiego o charakterze obrazoburczym.

Do rozpowszechnienia kultu maryjnego przyczyniło się także zagrożenie chrześcijaństwa w wyniku najazdu Turków na Europę. Wstawiennictwu Maryi przypisywano zwycięstwa katolików m.in. pod Lepanto (1571 r.), Chocimiem (1673 r.) czy Wiedniem (1683 r.). Katolickie państwa i narody dokonywały aktów poświęcenia się Matce Bożej, m.in. we Francji w 1638 r., Austrii w 1647 r., Portugalii w 1648 r. oraz w Polsce poprzez słynne śluby Jana Kazimierza w 1656 r. Maryja-Królowa stawała się nie tylko abstrakcyjną, lecz konkretną Panią i władczynią danego narodu. Zjawisko to pogłębiało się jeszcze, kiedy poszczególne miasta czy miejscowości oddawały się w opiekę Matce Bożej. Taka atmosfera niewątpliwie sprzyjała rozwojowi kultu obrazów, którym przypisywano niezwykle czy wręcz cudowne właściwości (za: Sołjan 2002).

To właśnie miejsca szczególnego kultu związanego z faktem nadprzyrodzonym, relikwiami lub cudownym wizerunkiem były przedmiotem zainteresowań w ośrodku słupskim. Szczególne miejsce przypadło sanktuariom maryjnym, będącym ośrodkami kultu religijnego Marii z Nazaretu. Na Pomorzu funkcjonuje 27 sanktuariów maryjnych, położonych w granicach czterech diecezji (elbląskiej, gdańskiej, koszalińsko-kołobrzeszkiej i pelplińskiej). Najwięcej, bo aż 15 znajduje się w archidiecezji gdańskiej, w tym aż 10 na terenie miasta Gdańsk. Z kolei w diecezji pelplińskiej jest siedem sanktuariów, w diecezji koszalińskiej dwa (Matki Bożej Trzykróć Przedziwnej w Koszalinie i Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu), a w diecezji elbląskiej jedno – Matki Bożej Fatimskiej.

Jako pierwsze powstało opracowanie dotyczące sanktuarium Matki Bożej Trzykróć Przedziwnej na Górze Chełmskiej w Koszalinie, dawnym miejscu odpustowym i pątniczym. W pracy E. Rydza i P. Olejnika (2004) sanktuarium zaprezentowano jako ważne miejsce kultu maryjnego i znaczący ośrodek pielgrzymkowy na Pomorzu Środkowym, związany z Ruchem Szentsztanckim (fot. 1).

Ślady religijnej i kulturowej historii Góry Chełmskiej zaczęło odszukiwać po II wojnie światowej i włączeniu ziem Pomorza Środkowego do Polski w 1945 r. Nowe odkrycia archeologiczne i podjęte w latach 1959–1962 badania wykopaliskowe wpłynęły na zwiększenie atrakcyjności tego miejsca, tym bardziej, że prace te przypadły na okres uroczystych obchodów Millenium Chrztu Państwa Polskiego. W 1972 r., po utworzeniu diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej, ówczesny ordynariusz diecezji ks. biskup Ignacy Jeż podjął starania o przekazanie na rzecz Kościoła Góry Chełmskiej. Dopiero w 1990 r. otrzymał od władz pozytywną odpowiedź. Już 29 grudnia 1990 r. odprawiona została tu pierwsza po 400 latach msza św. połączona z uroczystością poświęcenia placu pod budowę

Fot. 1. Sanktuarium Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej na Górze Chełmskiej w Koszalinie (fot. I. Jażewicz)

sanktuarium Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej. W dniu 1 czerwca 1991 r. – Ojciec Święty Jan Paweł II, podczas VI pielgrzymki do ojczyzny, poświęcił sanktuarium na Górze Chełmskiej.

Kolejne opracowanie, przygotowane przez I. Jażewicz (2004), dotyczyło diecezjalnego sanktuarium maryjnego w Skrzatuszu. Jest to główne sanktuarium diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, oficjalnie ustanowione w 1972 r. przez ks. biskupa Ignacego Jeża. Skrzatusz stał się miejscem pielgrzymkowym od 1575 r., kiedy to do miejscowego kościoła sprowadzono figurę słynącej łaskami Matki Bożej. Jest ona w typie piety, jednak Maryja w momencie największego cierpienia jakby z lekka uśmiecha się, jakby wyrażała radość z dokonanego właśnie aktu odkupienia (fot. 2). W 1680 r. do sanktuarium w Skrzatuszu przybył król Polski Jan III Sobieski, aby wraz z rycerstwem za pośrednictwem Matki Boskiej Bolesnej wyjednać zwycięstwo w wojnie z Turkami. Po odniesieniu zwycięstwa

Fot. 2. Figura Matki Boskiej Bolesnej w Skrzatuszu (fot. I. Jażewicz)

w dowód wdzięczności na sejmie w Warszawie w 1690 r król zrównał parafię w Skrzatuszu z wielkimi parafiami miejskimi, a także powiększył jej włości. Dodać należy, że w czasach kiedy Polska przeżywała momenty szczególnie dramatyczne, Skrzatusz był jednym z tych miejsc, które wspierały ludność w jej niedoli, umacniając w wierze i podtrzymując w nadziei.

Skrzatusz to również regionalne centrum pielgrzymkowe. Największy napływ pielgrzymów odbywa się podczas głównych odpustów: parafialnego w dniu 15 sierpnia w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz diecezjalnego w uroczystość Matki Bożej Bolesnej, obchodzoną w pierwszą niedzielę po 15 września. Nasilenie ruchu pielgrzymkowego wzrasta również w miesiącach wakacyjnych. Tranzytowe położenie ośrodka sprzyja odwiedzinom zarówno pielgrzymów udających się do innego sanktuarium, jak i turystów, pragnących zobaczyć obiekt w drodze do miejsca wypoczynku. Dodatkowa kulminacja

ruchu pielgrzymkowego przypada na miesiąc sierpień, co związane jest z wędrówką pieszych pielgrzymek na Jasną Górę w Częstochowie. Skrzatusz staje się wówczas miejscem zbiórki pątników udających się do Częstochowy z całej diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej. Wnikliwą analizę dotyczącą pielgrzymki diecezjalnej na Jasną Górę zaprezentował K. Parzych (2010).

Szczególne miejsce w badaniach ośrodka słupskiego zajmują prace poświęcone sanktuariom maryjnym na Kaszubach (Rydz 2007a, Rydz 2012). Na przykładzie dwóch najważniejszych miejsc kultu maryjnego w tym regionie, tj. Sianowa i Swarzewa, wykazano głęboko zakorzenioną religijność Kaszubów.

Sianowo – to mała wieś położona 12 kilometrów od Kartuz, pełniąca funkcję stolicy duchowej Kaszub, bowiem ma tu swój tron Matka Boska Królowa Kaszub. W niedużym kościółku na wzniesieniu znajduje się słynąca łaskami piętnastowieczna figurka Madonny z Dzieciątkiem Jezus (fot. 3). W 1766 r. od biskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego otrzymała ona tytuł „łaskawej” (Miotk 1981). Jej koronacja na królową Kaszub odbyła się w milenijnym 1966 roku. Tłumy pielgrzymów zmiierzają do Sianowa podczas dwóch odpustów – w lipcową niedzielę po święcie Matki Boskiej Szkaplerznej oraz we wrześniu, na święto Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Tak wielki udział społeczności kaszubskiej jest największą manifestacją przywiązania do Matki Bożej Sianowskiej, przybywając do sanktuarium pielgrzymi odnajdują tu pomoc i ukojenie. Niejednokrotnie rozdarte serce, zagubione myśli, niepewność i lęk u stóp Królowej przemijają. Matka Boska czuwa nad życiem i postępowaniem, pozwala wracać i ogarnia jeszcze większą opieką.

Maryja z Sianowa ma niezwykły posłuch wśród kaszubskiej młodzieży. Młodzi obrali ją za patronkę pięknej miłości i przychodzą tu po błogosławieństwo. Żywe

Fot. 3. Figura Matki Boskiej Królowej Kaszub w Sianowie (fot. M. Wenta)

jest przekonanie, że kto trzykrotnie odbędzie pielgrzymkę do Sianowa, szczęśliwie zawrze związek małżeński .

Najważniejszym miejscem pielgrzymkowym Kaszub po Sianowie jest sanktuarium Królowej Polskiego Morza w Swarzewie. Legenda głosi, że przed wiekami swarzewscy rybacy, których podczas połowów w Zatoce Puckiej zaskoczył sztorm, mieli uratować się dzięki modlitwom do figury Matki Boskiej. Z wdzięczności rzeźbę umieścili w kościele na Helu (Więckowiak 1992). Jednak kiedy świątynia przeszła w ręce protestantów wyrzucili oni figurę do morza, ta wypłynęła na brzeg właśnie w Swarzewie. Od tego czasu Kaszubi Matkę Boską Swarzewską nazywają Królową Polskiego Morza, a uroczysta koronacja figury Matki Boskiej Królowej Polskiego Morza miała miejsce 7 września 1937 r.

W powojennej historii sanktuarium największe wydarzenie miało związek z pielgrzymką Jana Pawła II do ojczyzny w 1987 r. Wtedy to pielgrzymi ze Swarzewa przynieśli na uroczystą mszę św. figurę Matki Boskiej z napisem „Matka Boska Swarzewska idzie na spotkanie z Ojcem Świętym” W czasie uroczystości Papież wypowiedział historyczne słowa: „Drodzy Bracia i Siostry, Kaszubi! Strzeżcie tych wartości i tego dziedzictwa, które stanowi o waszej tożsamości. Was wszystkich, Wasze rodziny i wszystkie Wasze sprawy składam u stóp Matki Chrystusa, czczonej w wielu sanktuariach na tej ziemi, a zwłaszcza w Sianowie i Swarzewie” (Więckowiak 1992:17). Wypowiedziane słowa odnowiły i wzmocniły rolę sanktuarium Królowej Polskiego Morza w Swarzewie jako regionalnego centrum pielgrzymkowego.

W Swarzewie odbywają się dwa odpusty. Pierwszy z okazji Matki Boskiej Szkaplerznej w niedzielę przed lub po 16-tym lipca, zwany „małym” lub „rybaczkiem”, bo przybywają na niego pielgrzymi ze wszystkich parafii z Półwyspu Helskiego, Władysławowa i Chłapowa (fot. 4). Drugi odpust ku czci Maryi NMP (8 września) odbywa się w pierwszą lub drugą niedzielę września. Nazywany jest „dużym”, gdyż gromadzi pielgrzymów z około 40 okolicznych parafii i trwa przez cały tydzień. Swarzewo to również miejsce, z którego od 1982 r. w dniu 26 lipca wyrusza na Jasną Górę Piesza Pielgrzymka Kaszubska.

Doniosłość kultu Maryi została podkreślona także w opracowaniu E. Rydza i I. Jażewicz (2013), poświęconym ośrodkom kultu religijnego w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Świadectwem tego kultu są m.in. liczne kościoły pod wezwaniem Matki Bożej. Patrząc na religijną mapę Pomorza i całej Polski trudno sobie dzisiaj wyobrazić polskie duszpasterstwo bez kościołów i sanktuariów maryjnych, zarówno tych największych i powszechnie znanych, jak również tych o mniejszym zasięgu oddziaływania. Wszystkie one tworzą – jak określili to Jan Paweł II – swoistą

„geografię” wiary i pobożności maryjnej. Są widocznym znakiem „maryjnej drogi duszpasterstwa”, na którą wielokrotnie wskazywał Ojciec Święty. W 1992 roku powiedział do polskich biskupów: „Niech ta polska droga maryjna trwa i umacnia się, żebyśmy tej drogi nigdy więcej nie zgubili pod nogami. Żebyśmy zawsze nią szli, nie tylko w tym minionym tysiącleciu, ale także w tym, które się zbliża” (Konferencja Episkopatu Polski 2001: 274–275).

W 2011 r. na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej znajdowało się 190 kościołów maryjnych i stanowiły one 1/3 ogólnej liczby kościołów. Najliczniej reprezentowana była grupa kościołów pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Matki Boskiej Częstochowskiej, Matki Bożej Różańcowej, Matki Bożej Królowej Polski oraz Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Na podkreślenie zasługuje fakt, że niektóre z nich pełnią ważne funkcje, np. kościół katedralny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Koszalinie (fot. 5) czy konkatedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu (fot. 6). Specyficzną cechą kościołów maryjnych w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej jest ich funkcja turystyczna. Kościoły prezentują ciekawe architektonicznie bryły, największe zainteresowanie wzbudzają budowle pochodzące z gotyku. W krajobrazie sakralnym diecezji atrakcyjne turystycznie pozostają też zabytkowe kościoły szachulcowe i ryglowe, które z kolei determinują najsilniej odrębność regionu.

Obok kultu maryjnego w kręgu zainteresowań naukowych pracowników ośrodka słupskiego pozostawały kalwarie na Pomorzu. Na terenie czterech pomorskich diecezji istnieją trzy kalwarie: Wejherowska (diecezja gdańska), Wielewska (diecezja pelplińska) i Matemblewska (diecezja gdańska). Z kultem pasyjnym związane

Fot. 4 Młodzież oazowa podczas uroczystości odpustowej Matki Boskiej Szkaplerznej, 18 lipca 2009 r. Swarzewo (fot. M. Ryż)

Fot. 5. Katedra pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Koszalinie (fot. E. Rydz)

Fot. 6. Konkatedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu. (fot. M. Miedziński)

jest również sanktuarium Jezusa Miłosiernego w Zielonej Pasłęckiej (diecezja elbląska). W dorobku naukowym słupskiego ośrodka pozostają opracowania dotyczące kalwarii wejherowskiej (Rydz 2005, Parzych 2011) oraz kalwarii wielewskiej (Rydz 2015a)

Kalwaria Wejherowska nazywana jest często „świętymi górami” lub „kaszubską Jerozolimą”. Stanowi ona kompleks 26 kapliczek rozlokowanych na wzgórzach morenowych. Jest perłą architektury sakralnej północnej Polski, obok Kalwarii Zebrzydowskiej i Pakoskiej najstarszym sanktuarium Męki Pańskiej w Polsce. Kompozycja przestrzenna kalwarii wejherowskiej stanowi osobliwy sprzężony układ: miasto – zespół klasztorny – kompozycja leśno-parkowa z umieszczonymi w niej kaplicami (Rydz 2005). Wszystkie budowle kalwaryjskie konsekwentnie współgrają ze wspólną oprawą skomponowaną przez samą naturę z wzniesieniami porośniętymi lasem i głębokimi jarami. Kalwaria Wejherowska od początków istnienia była żywym ośrodkiem kultu religijnego, do którego przyby-

wały liczne pielgrzymki, głównie z Kaszub. Silnym bodźcem powodującym wzrost ruchu pielgrzymkowego były odpusty. Na Kalwarii Wejherowskiej obchodzi się aktualnie pięć odpustów: Wniebowstąpienia Pańskiego, Trójcy Przenajświętszej, Uzdrawienia Chorych, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Podwyższenia Krzyża Świętego.

Z kolei Kalwaria Wielewska położona jest na terenie diecezji pelplińskiej w miejscowości Wiele, administracyjnie należącej do gminy Karsin. Została wybudowana w latach 1915–1925 wśród lasów pokrywających stoki Białej Góry nad Jeziorem Wielewskim i Jeziorem Ciepłym. Składa się z 23 obiektów, tj. 14 stacji drogi krzyżowej, 6 rzeźbiarskich dzieł, świętych schodów, ambony i pustelni. Przestrzennie Kalwaria Wielewska wpisuje się w układ sprzężony, który stanowią: wieś, kościół, kalwaria i pustelnia.

Pionierski charakter w ośrodku słupskim miały prace E. Rydza (2014) i I. Jażewicz (2011) dotyczące przestrzeni sakralnej jednostek osadniczych. Autorzy, traktując przestrzeń sakralną jako część przestrzeni geograficznej przekształconej w miejsce święte, skoncentrowali swoją uwagę na obiektach sakralnych w byłych miastach wojewódzkich – Słupsku i Koszalinie. W późniejszym okresie E. Rydz (2015b) rozszerzył badania, analizując przestrzeń sakralną powiatów położonych na Pojezierzu Drawskim.

Odrębne miejsce w kręgu zainteresowań słupskich geografów zajęły prace monograficzne poświęcone nowo utworzonym na Pomorzu diecezjom (Rydz 2007b, 2011). Jedyna w swoim rodzaju jest praca E. Rydza (2007b), ukazująca rozwój diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Autor zwrócił w niej uwagę na początkowe trudności pierwszego ordynariusza biskupa Ignacego Jeża w kontaktach z władzami państwowymi. Dotyczyły one powołania do istnienia podstawowych instytucji diecezjalnych, przede wszystkim Wyższego Seminarium Duchownego, oraz erygowania nowych samodzielnych struktur parafialnych i co z tym związane budowy kościołów. Dodatkowo ukazano zaangażowanie pasterzy diecezjalnych i duchowieństwa w integrację społeczną Pomorza Środkowego.

Na dorobek dydaktyczny składają się prace dyplomowe przygotowane na studiach magisterskich pod kierunkiem prof. dr. hab. E. Rydza i na studiach licencjackich pod kierunkiem dr. hab. Iwony Jażewicz, prof. AP. Ważne miejsce w zakresie geografii religii zajmują prace dyplomowe prezentujące ujęcia monograficzne parafii jako podstawowych jednostek organizacyjnych Kościoła Katolickiego. Parafie w opracowaniach traktowano jako określoną wspólnotę wiernych, której życie religijne ogniskuje się w kościele parafialnym. Celem przygotowanych prac było ukazanie miejsca parafii w układzie przestrzennym jednostek osadniczych, wskazanie na wartości architektoniczne i historyczne obiektu kultu, a także zaprezentowanie uczestnictwa wiernych w praktykach religijnych i wspólnotach parafialnych.

Na szczególną uwagę zasługują opracowania czterech zabytkowych kościołów parafialnych o dużej wartości architektonicznej i atrakcyjności turystycznej. Jednym z nich jest kościół parafialny pw. św. Jakuba Apostoła Starszego w Łęborku, który w 2010 r. został ustanowiony przez ówczesnego biskupa diecezji pelplińskiej Jana Bernarda Szlagę pierwszym diecezjalnym sanktuarium św. Jakuba. Zaznaczyć należy, że sanktuarium położone jest na reaktywowanym szlaku kulturowym Pomorska Droga św. Jakuba. Specyficzne miejsce przypada kościołowi parafialnemu pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Sławnie, położony jest on bowiem na Europejskim Szlaku Gotyku Ceglanego. Jest to trasa turystyczna obejmująca miasta z unikatową w skali europejskiej ceglana architekturą gotycką, które w swojej historii związane były ze Związkiem Hanzeatyckim. Zabytkowy charakter posiada również kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny we wsi Bruskowo Wielkie. Obiekt pochodzi z neogotyku i ulokowany jest na atrakcyjnym turystycznie obszarze gminy Ustka, znanym jako „Kraina w kratę”. Z całą pewnością niezwykle interesujący jest także kościół pw. św. Jacka w Słupsku. Wraz z Zamkiem Książąt Pomorskich, młynem zamkowym i Bramą Młyńską stanowi interesujący zespół budowli zabytkowych. Znaczenie kościoła podnosi bogato wyposażone wnętrze, przede wszystkim zgromadzone tu dzieła sztuki związane z zachodniopomorską dynastią Gryfitów.

4. Uwagi końcowe

Reasumując, należy stwierdzić, że geografia religii jest nowym nurtem badawczym w słupskim ośrodku geograficznym. To dzięki współpracy i życzliwości pracowników Zakładu Geografii Religii Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, a przede wszystkim prof. dr. hab. Antoniego Jackowskiego, podjęto w Słupsku badania w tym zakresie. Zainicjował i rozpoczął je w 2004 r. prof. dr. hab. Eugeniusz Rydz. W miarę rozwoju prowadzonych działań następował systematyczny przyrost opracowań przygotowanych przez pracowników, jak również zwiększała się liczba prac magisterskich i licencjackich. Aktywność badawcza koncentrowała się w zasadzie na trzech grupach tematycznych. Wiodącym przedmiotem zainteresowań był kult maryjny na Pomorzu, przestrzeń sakralna jednostek osadniczych oraz funkcjonowanie diecezji położonych w granicach Pomorza.

Literatura**Opracowania**

- Bronk A., 1996, *Nauka wobec religii*, KUL, Lublin.
- Datko A., 1982, *Kult maryjny – jego tradycja i znaczenie*, „Przegląd Powszechny”, 730/731, s. 49–60.
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wyd. UJ, Kraków.
- Jackowski A., Soljan I., Bilaska-Wodecka E., 2008, *Stan i perspektywy rozwoju geografii religii w Polsce*, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce. Raport prac KNG PAN z kadencji 2003–2006*, Bydgoszcz, s. 202–213.
- Konferencja Episkopatu Polski, 2001, *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Pallottinum, Poznań.
- Rydz E., 2005, *Dziesięciolecie Instytutu Geografii Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku*, Słupskie Prace Geograficzne, 2, s. 5–20.
- Soljan I., 2002, *Ośrodki kultu maryjnego w Karpatach Polskich (1772–1992)*, IG UJ, Kraków.
- Miotk M., 1981, *Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny „Królowej Kaszub w Sianowie*, Pelpin.
- Więckowiak J., 1992, *Królowa Polskiego Morza*, Wyd. Diecezji Gdańskiej „Stella Maris” Gdańsk-Oliwa.

Publikacje pracowników Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki Akademii Pomorskiej w Słupsku z zakresu geografii religii

- Gotowski R., Parzych K., 2014, *Wpływ rewitalizacji parku tematycznego Kalwaria Pakoska na ruch turystyczny*, „Journal of Health Science”, 4(13), s. 285–295.
- Jażewicz I., 2004, *Sanktuarium w Skrzatuszu jako miejsce kultu religijnego w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, 18, s. 119–138.
- Jażewicz I., 2011, *Przestrzeń sakralna Koszalina po II wojnie światowej*, „Peregrinus Cracoviensis”, 22, s. 251–266.
- Jażewicz I., 2015, *Kościół chryzologiczne w miastach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, [w:] ks. P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, terażniejszość, przyszłość. W 10. rocznicę pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Wydawnictwo Czuwajmy, Kraków, s. 635–647.

- Parzych K., 2010, *Pielgrzymka koszalińsko-kołobrzaska na Jasną Górę i jej zasięg oddziaływania przestrzennego w diecezji*, „Peregrinus Cracoviensis”, 21, s. 151–163.
- Parzych K., 2011, *Turystyka religijno-pielgrzymkowa w sanktuarium kalwaryjskim w Wejherowie*, „Zeszyty Naukowe Zarządzania i Ekonomiki Usług Uniwersytetu Szczecińskiego”, 648, s. 285–297.
- Parzych K., Gotowski R., 2010, *Przestrzeń turystyki religijnej w diecezji koszalińsko-kołobrzaskiej*, [w:] Z. Kroplewski., A. Panasiuk, (red.), *Turystyka religijna*, Wyd. Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego, seria „Rozprawy i Studia Uniwersytetu Szczecińskiego”, 765, s. 601–611.
- Rydz E., 2005, *Kalwaria Wejherowska jako miejsce kultu religijnego*, [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum t. 2. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, IGiGP UJ, Kraków, s. 403–416.
- Rydz E., 2007a, *Sianowo jako ośrodek pielgrzymkowy na Pojezierzu Kaszubskim*, „Peregrinus Cracoviensis”, 18, s. 119–138.
- Rydz E., 2007b, *Rola diecezji koszalińsko-kołobrzaskiej w integracji społecznej Pomorza Środkowego*, „Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych”, 9, s. 273–288
- Rydz E., 2011, *Kształtowanie przestrzeni i krajobrazu sakralnego diecezji bydgoskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, 22, s. 177–195.
- Rydz E., 2012, *Sanktuarium Matki Bożej Swarzewskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, 23, s. 51–71.
- Rydz E., 2014, *Rzymskokatolickie kościoły parafialne w przestrzeni sakralnej Słupska*, „Peregrinus Cracoviensis”, 25(1), s. 5–27
- Rydz E., 2015a, *Kalwaria Wielewska jako miejsce pielgrzymkowe*, [w:] E. Biłska, I. Soljan (red.), *Geografia na przestrzeni wieków. Tradycja i współczesność. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 80. rocznicę urodzin*, IGiGP UJ, Kraków, s. 378–393.
- Rydz E., 2015b, *Kształtowanie się przestrzeni sakralnej na terenie powiatów Pojezierza Drawskiego w latach 1945–2010*, [w:] ks. P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, teraźniejszość, przyszłość. W 10. rocznicę pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Wydawnictwo Czuwajmy, Kraków, s. 617–634.
- Rydz E., Jażewicz I., 2013, *Kościoły maryjne w przestrzeni sakralnej diecezji koszalińsko-kołobrzaskiej*, „Słupskie Prace Geograficzne”, 10, s. 178–205.
- Rydz E., Olejnik P., 2004, *Góra Chełmska ośrodkiem pielgrzymkowym na Pomorzu Środkowym*, „Peregrinus Cracoviensis”, 15, s. 133–151.

Rydz E., Szymańska W., 2011, *Zmiany w przestrzeni sakralnej Kościoła rzymskokatolickiego powiatów nadmorskich Pomorza Środkowego w okresie powojennym*, [w:] J. Sochacki, A. Teterycz-Puzio (red.), *A Pomerania ad ultima terras. Studia ofiarowane Barbarze Popielas-Szultce w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Akademia Pomorska, Słupsk, s. 188–207.

Eugeniusz Rydz, prof. dr hab.

*Katedra Polityki Ekonomicznej i Regionalnej
Politechniki Koszalińskiej w Koszalinie*

Iwona Jażewicz, dr hab., prof. AP

*Instytut Geografii i Studiów Regionalnych
Akademia Pomorska w Słupsku*

